

ИЗУЧАВАНЕ НА ГЛАГОЛНИТЕ ВИДОВИ ФОРМИ ОТ ЧУЖДЕСТРАННИ СТУДЕНТИ ЧРЕЗ ХУДОЖЕСТВЕН ТЕКСТ

Мария Жерева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Статията разглежда изучаването на глаголното видово функциониране от чужденци чрез художествен текст. Акцентирано е на критериите, на които трябва да отговарят текстовете, предложени за изучаване на глаголния вид от чужденци. Основните критерии за подбор на текстови фрагменти са определени като: стилистична маркираност на текста, принадлежност към определен функционален тип реч, смислова завършеност, структурна организация, връзка между граматиката и лексиката, свързаност, размер и художествена ценност и лингвистична значимост на текста. Въвежда се и понятието аспектиална макроситуация.

Keywords: verb aspectual forms, aspectual analysis, literary text, discourse type, target context, aspectual context, aspectual perspective on the situation

Изучаването на глаголното видово функциониране в сегашно време е свързано със закономерности от две нива – изречение, където определяща роля има категориалната видова семантика, и текст, където различните аспектиални отношения са един от начините за вътрешнотекстови връзки и запазване на текста от разрушаване.

Аспектиалогичният анализ на фрагмент от художествен текст дава възможност да се отделят и типизират аспектиално значимите единици, на чиято основа е построена системата за обучение в употребата на глаголните видови двойки в монологична реч.

Необходима е система от определени критерии, на които трябва да отговарят текстовете, предложени за изучаване на глаголния вид от чужденци. Тази система трябва да е разработена на основата на принципи за подбор на граматическия материал. От друга страна, принципите за подбор на материала зависят от методическите принципи при обучението по български език като чужд. И обучението по граматика трябва да се осъществява в процеса на речевата дейност при съзнателно осмисляне на усвоявания материал. При комуникативно-системния подход при преподаване на граматиката обикновено се отчитат тези методически принципи, в които се отразяват изискванията към подбора и организацията на грама-

тическия материал: комплексност, връзка между лексика и граматика, морфология и синтаксис, синтактична основа на организацията на изучавания материал. Комплексността при изучаването на глаголният вид на основата на художествен текст се разбира като тясна връзка между синтактичния и морфологичния аспект не само на нивото на изречението, но и на нивото на текста.

Взаимовръзката между лексика и граматика ясно може да се проследи при всички етапи на обучението и усвояването на българския глаголен вид от чужденци. Някои методисти предлагат в началния етап изучаването на глаголният вид да става изключително на лексикална основа. Подобен подход има логика, тъй като традиционното обучение на морфологична основа в пределите на една видова двойка, която функционира в еднакви контексти, неутрализира видовете различия. Видът като морфологична категория в неславянските езици отсъства и усвояването на видовете различия от неславяни трябва да се опира на смислови структури от родния език, които изразяват съответната „зона на смисъл“. Това се отнася не само до обучението в начален етап, но и по-късно. В началния етап на обучение тясната връзка между лексика и морфология най-ярко се разкрива чрез изучаването на начините на глаголното действие, които не са граматични категории и остават в рамките на лексикалните различия. Морфологичното значение на глаголният вид и лексикално определена група от начини на глаголно действие са така взаимосвързани, че обучаемите възприемат семантичното значение на една група начини на глаголното действие като общо за съответния глаголен вид. Например начинателното значение на свършен вид може да се възприеме като общо значение на свършения вид.

При преподаването на българския глаголен вид на синтактична основа връзката между лексика и морфология се разкрива чрез необходимостта от употребата на определени глаголни видови форми в зависимост от лексикалния показател за процесност, повтораемост или мигновеност на действието при отчитане на синтактичната структура на изречението. В надфразовия синтаксис тази връзка става изключително тясна, тъй като показателите могат да влияят на избора на формата не само на нивото на изречението, но и на нивото на текста.

От казаното до тук може да се направи изводът, че при комуникативно-системния подход типовият контекст, като единица за преподаване на българския глаголен вид, организирана на синтактична основа, разкрива тясната връзка между лексиката и граматиката, синтаксиса и морфологията.

В традиционната методика подборът на материала за обучение е основан на лингвистични критерии, отразяващи функционирането на видовете в ограничен контекст. Главният критерий на подбора е честотата на употреба на глаголните форми за време и наклонение в съответните видови функции. Принципът на комуникативната необходимост и достатъчност се реализира в системата от критерии, които определят употребата на определени видови форми в съответната речева ситуация, в която се определя и комуникативната постановка на говорещия и влияе на избора на вида.

Типовия контекст аз приемам за урочна единица при преподаване на българския глаголен вид. За подбора на текстови фрагменти може да бъдат предложени няколко основни критерия.

1. Стилистична маркираност на текста, който принадлежи към художествения стил. Този критерий реализира принципа на комуникативната необходимост и достатъчност. Текстовете и текстовите фрагменти от художествени произведения помагат за формиране на навици и умения за продуциране на монологична реч в социално-културната сфера на общуване. Видовите грешки са препятствие за възприемането и пораждането на текст, т.е. в комуникативния акт. Художественият текст е най-богато наситен с глаголи в различни видови функции, което е особено важно при използването му в обучението на чужденци. Освен това художественият текст оказва влияние на емоциите и чувствата, повишава речевата култура на студентите и развива чувството към езика, а всичко това води до повишаване на интереса към изучавания език. Още повече че художественият текст предлага и голяма психолингвистична информация за езика, за своеобразието на неговото функциониране в културата и в живота на народа. Това определя влиянието на художествената литература върху активизацията на емоционално-мотивационните механизми на усвояването. По такъв начин критерият на стилистичната маркираност на текста е съотносим с принципа на методическата целесъобразност, тъй като при използване на художествен текст в преподаването на видовите форми активността на студентите и ефективността на усвояването се повишава.

2. Вторият критерий, по който може да се извърши подборът на текстовете, е принадлежност към определен функционален смисъл тип реч – описание и повествование. Отделените на този принцип текстови фрагменти съответстват на реални комуникативни актове и са образци за построяване на собствени монологични изказвания.

Анализът на видовата съотносителност във фрагментите от разгледаните по-горе функционално-смислови типове позволява да бъдат направени изводи за преимуществото на функцията на глаголите от несвършен вид в описанията и на глаголите от свършен вид в повествованието. Подборът на учебните художествени текстове, основан на функционално-смисловата типология на речта, създава предпоставки за формиране на навици и умения при употребата на глаголни вид в съответствие с функционирането му в реален комуникативен акт.

3. Смесовата завършеност на фрагментите играе ролята на третия критерий при техния подбор. Всички изречения във фрагмента са свързани с единство на съдържанието и развитието на мисълта и съставляват една микротема. Смесовата завършеност на текста или фрагмента също е от особена важност. Функционалната зависимост на видовите форми в текста е обусловена не толкова от езиковото значение на всяка отделна форма, колкото със смисъла, заложен в това значение и в обкръжаващия контекст.

4. Четвъртият критерий е структурната организация на текста или фрагмента. Голяма част от фрагментите се състоят от три части – експозиция, основна част (или реализация на експозицията) и заключение. Функционирането на видовите форми, смяната на глаголи от СВ и НСВ са свързани със структурно-композиционната постройка на текста. В експозицията, която представлява едно-две изречения, може да се срещат и двата глаголни вида. Смесването на СВ и НСВ има обобщаваща функция и подготвя за възприемането на останалия текст, като преходът към него, в зависимост от типа на текста, се маркира със смяна на глаголната форма. Глаголното действие и състояние в основната част практически винаги се изразява с формите на един глаголен вид. Граматичното оформление на заключителната част може да бъде в друг видово-времеви план.

5. Чрез петия критерий се реализира принципът за връзката между граматиката и лексиката – за целите на обучението се подбират текстове, в които има лексикални показатели на аспектиалността: процесност, повтаряемост, еднократност и други, които помагат на студентите при възприемането на материала и правилно да определят типа аспектиална макроситуация и вида на глагола, а при възпроизвеждане да го употребят правилно.

6. В системата от критерии също влиза и свързаността на фрагмента. Единният аспектиален план, т.е. употребата на един глаголен вид в целия фрагмент, често е основно формално средство при паралелното свързване на изреченията.

7. Седмият критерий определя размера на фрагмента, използван за обучение. Той може да съдържа от две до десет изречения. Броят на глаголите, които функционират в текстовия фрагмент, може да е от три до единадесет. При определянето на дължината на фрагмента се отчитат методически, езикови и психологически фактори – нивото на знанията на студентите за функционирането на видовите форми в текста, навиците и уменията им за употребата на тези форми в монологична реч, кратковременната и дълговременната памет на обучаемите.

8. Осмият критерий е художествената ценност и лингвистичната значимост на избрания текст. Повишаването на речевата култура на студентите, особено на техните умения да не използват в монологична реч жаргонизми, вулгаризми или просторечие.

В последните години видовите функции на нивото на художествени текстове и фрагменти са се изучавали от Ю.С. Маслов (Маслов, 1984), А.В. Бондарко (Бондарко, 1982), Ханс Вебер (Weber, 1990), Ел. Савова (Савова, 2003а и б), А. Радкова (Радкова, 2006) и други.

Идеята на Бондарко (Бондарко, 1971) за типа видов контекст намира приложение в практиката на преподаване на глаголния вид. Употребата на глаголния вид в изолирано изречение е обусловена както от езикови, така и от речеви фактори, като основна е комуникативната задача на говорещия.

Функционирането на видовите форми в текста зависи от всички гореописани фактори. Заедно с това изследването на текстовия материал показва

и зависимост на използваните видови глаголни форми от общия смисъл на изказването, от структурата, от стила и типа реч, реализирани в текста. Аспектологичният анализ е насочен от семантиката към средствата за нейното изразяване и дава възможност да се отчетат всички елементи на изказването и екстралингвистичните фактори, които участват в изразяването на аспектуалните отношения във фрагментите от текстове.

Приетият от мен подход към анализа на видовата съотносителност изисква въвеждане на ново понятие като аспектуална макроситуация, в която се разглеждат различни комбинации на аспектуалните ситуации, които образуват завършен смислов блок. Основа за типизацията на аспектуалната макроситуация е теорията на А.В. Бондарко за аспектуалната ситуация (Бондарко, 1983). Анализът на текстовите фрагменти позволява да се отделят следните аспектуални макроситуации: процесна, процесно-фактическа (комбинирана), макроситуация на повтарящите се действия и динамична аспектуална макроситуация. Всяка от тях образува особен тип, който има свои постоянни и променливи признаци. Процесната аспектуална макроситуация има следните постоянни признаци: перцептивност (наблюдаемост), конкретност на мястото, локализираност във времето, неограниченост на глаголното действие. Например:

Следващите дни не бях на себе си. Бродех, въздишах, опипвах врата си, сякаш наистина се готвех да се разделя с главата си. Чудех се какво ли изпитва човек в този момент? Няколко пъти се сещах, че като малък някой ми разказваше как на някого му отрязвали главата, а той си я вземал под мишница и побягвал... Преравах Интернет няколко пъти, но не намирах нищо по темата, освен снимки на прочутата Гилотина. (Алек Попов, *Услугата*)

Наред с постоянните признаци процесната аспектуална макроситуация се характеризира с променливи признаци, към които се отнасят единичност и едновременност на процесните действия и цялостност на времевия период. В процесната аспектуална макроситуация функционират предимно глаголи от НСВ в конкретнопроцесната си функция.

Различните съчетания на глаголи от СВ и НСВ, съотношението на процес и факт характеризират комбинираната аспектуална макроситуация. Тя се характеризира с локализираност в пространството и времето, комбинирана макроситуация, включваща едно или няколко действия, изразени с глаголи от СВ в конкретнофактическата си функция или от НСВ, които заедно съставляват единен смислов блок. Анализът на този тип аспектуална макроситуация показва, че при отсъствие на обичайните средства за връзка само видово-времевата съотнесеност на глаголните форми и зависимостта на наблюдаваните глаголни действия от експозицията на перцептивността служат като средства за връзка на изреченията в текстово единство. Например:

Никога не съм придавал значение на вещите.

И те никога не са ме обичали, защото ги губя безметежно.

Ако навреме се приучиш да не съжالياваш за изчезналия предмет, ще ти бъде по-лесно, когато усетиш как постепенно и на парче губиш себе си в тоя монотонен път към нищото, наречен от лековерните хора живот и опазван като вещ, която трябва да се съхрани вечно.

Но за едно изгубено нещо винаги съм изпитвал жал и угризения на съвестта. Родовият пръстен. (Боян Биолчев, *Пръстенът*)

Тук присъстват признаци като перцептивност и локализираност във времето, но в експозицията на перцептивността въвежда процесният глагол **придавал**.

В комплекса от признаци, които характеризират аспектиалната макроситуация на повтарящите се действия, най-важен, особено при обучението на чужденци, е признакът обусловеност на видовата семантика от вида на глагола в първото изречение, който определя аспектиална перспектива, т.е. задължителната употреба на аналогични видови форми в цялата аспектиална макроситуация:

През седмицата Павел ходеше на лекции и се маеше по разни музеи, а вечер четеше бавно и безразборно. Четеше всичко, за което ставаше дума в университета или в българската колония: Кант, Хегел, Маркс, Ницше. В неделя ходехме на малки екскурзии до Малбург и Мюнхен. На Павел там не му харесваха жените – походката им приличала на маршируване... (Неда Антонова, *Приют за щастливи*).

Динамичната аспектиална макроситуация може да бъде разгледана чрез следния фрагмент:

Настойчив звън го изкара от блаженото равновесие. Отначало Коста си рече, че няма сила, която да го накара да отвори. После омекна, съзнавайки, че подобни настроения са грешни и вредни за трудовата му биография. Натика фаса в процеп между плочките и неохотно се надигна. Зашляпа през фойето. Грамадното кристално огледало неприязнено отрази мършавата му фигура и побърза да я изхвърли извън пределите на позлатената си рамка. Последваха нови кратки и резки позвънявания. (Алек Попов, *Мисия Лондон*)

Началният глагол от СВ **изкара** в конкретнофактическата си функция маркира динамичността на конкретната ситуация, която разказва за някакъв извършен вече факт. Тук също присъства постоянният признак за конкретност на мястото. Глаголът **изкара** е първият в редицата от последователни и паралелни действия и състояния, изразени с глаголи от СВ и които представляват верига от завършени действия – **натика, надигна, зашляпа, отрази**.

Опитът в работата с унгарски студенти от втори и трети курс, специалност „Българска филология“ в Сегедския университет и анализът на видовите грешки, които те допускат в монологични изказвания в устна и писмена реч, показва целесъобразността и ефективността на използването на аспектиалните макроситуации в художествен текст.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонова, Н. (1990). *Приют за щастливи*. С: Военно издателство.
- Биолчев, Б. (2001). Пръстенът. В: *Сборник разкази*. С: Анубис.
- Бондарко, А.В. (1971). *Вид и время русского глагола*. М: Просвещение.
- Бондарко, А.В. (1982). Грамматические категории слова в тексте и в системе языка (на материале глагольного вида). В: *Текст как целое и компоненты текста*. М: Наука.
- Маслов, Ю.С. (1984). *Очерки по аспектологии*. Л: Наука.
- Савова, Е. (2003а). Стратегии при четене на чужд език. В: доц.д-р П. Стефанова (съст.) *Приложна лингвистика и методика на чуждоезиковото обучение. Годишник на департамент „Приложна лингвистика“, IV част* (с. 25–30). С: НБУ.
- Савова, Е. (2003б). „Литературна дидактика“ в обучението по немски като чужд. *Чуждоезиково обучение*, 3, с. 28–34. С: Аз Буки.
- Радкова, А. (2006). Художествената литература в чуждоезиковото обучение: тенденции и проблеми. В: *60 години Руска филология в СУ* (с. 376–384). С: Университетско издателство.
- Попов, А. (1995). Услугата. В: *Игра на магии*. С: Хемус.
- Попов, А. (2001). *Мисия Лондон*, С: Cielia.
- Weber, H. (1990). *Vorschläge. Literarische Texte für den Unterricht Deutsch als Fremdsprache*. Bonn: Inter Nations.

USING LITERARY TEXTS IN TEACHING BULGARIAN VERB ASPECTUAL FORMS TO FOREIGN LEARNERS

Abstract. The article focuses on the development of competence in foreign learners of Bulgarian language about verb aspectual forms through literary texts. The emphasis is on the features of literary texts that make them relevant to the task of teaching Bulgarian verb aspectual forms to foreigners. The key features have been determined to be the following: clear markedness for style, distinct discourse orientation, grammatical justification for the use of particular lexical forms, cohesive structure, compactness as a literary text and impact on the learners in terms of story and description. The issue of aspectual perspective on the situation has been touched upon.

Assoc.Prof. Mariya Zhereva, DrHab

✉ Department for Language Teaching and International Students
Sofia University „St. Kliment Ohridski“
27 Kosta Lulchev Street,
1111 Sofia, Bulgaria
Email: mzhereva@abv.bg